

Zasada koincydencji winy i czynu w Kodeksie karnym

Agnieszka Barczak-Oplustil

Kraków 2016

Spis treści

Wykaz skrótów	9
Przedmowa	11
Wprowadzenie	13
Rozdział I Zasada koincydencji winy i czynu <i>de lege lata</i>	23
1. Zarys treści zasady koincydencji winy i czynu	23
2. Wyjątki od zasady koincydencji winy i czynu (prawo polskie)	29
2.1. Art. 31 § 3 k.k.	30
2.1.1. Odpowiedzialność obiektywna	34
2.1.2. Przypisanie winy pomimo ograniczenia wolności w czasie czynu (zawinienie na przedpolu czynu)	36
2.2. Afekt	39
2.3. Usprawiedliwiony błąd	43
2.3.1. Usprawiedliwiony błąd co do oceny prawnej	43
2.3.2. Usprawiedliwiony błąd co do faktów	47
2.4. Przekroczenie granic obrony koniecznej	50
2.5. Czynnności zautomatyzowane	54
3. Wyjątki od zasady koincydencji winy i czynu (prawo niemieckie)	55
3.1. <i>Actio libera in causa</i>	55
3.2. Zawiniony błąd co do prawa	59
3.3. Zawiniony stan wyższej konieczności	62
3.4. Zawiniony błąd co do okoliczności wyłączonej winy	64
3.5. Zawinienie na przedpolu czynu w przypadku obrony koniecznej	65
3.6. Afekt	67
3.7. Zasada koincydencji w przypadku typów nieumyślnych	69

4.	W poszukiwaniu podstaw odpowiedzialności karnej przy zawinionym stanie odurzenia – doktryna niemiecka	70
4.1.	<i>Vollrauschtatbestand</i>	72
4.2.	<i>Actio libera in causa</i> (umyślny)	82
4.2.1.	<i>Vorverlegungsmodell</i>	83
4.2.2.	Konstrukcja sprawstwa pośredniego (<i>Mittäterschaftsmodell</i>)	95
4.2.3.	<i>Ausdehnungsmodell</i>	97
4.2.4.	<i>Ausnahmemodell</i>	102
4.2.5.	Inne poglądy	107
4.2.5.1.	Propozycja Hruschki	109
4.2.5.2.	Koncepcja Neumanna	113
4.2.5.3.	Koncepcja Kindhäusera	115
4.2.5.4.	Koncepcja Stühlera	116
4.2.5.5.	Koncepcja Sydow	119
4.3.	Nieumyślny <i>actio libera in causa</i>	120
4.4.	Odrzucenie konstrukcji <i>actio libera in causa</i>	126
4.5.	Orzeczenie niemieckiego Sądu Najwyższego z 22 sierpnia 1996 r.	126
5.	Zarys wniosków co do obowiązywania zasady koincydencji winy i czynu	130
Rozdział II Dekonstrukcja zasady koincydencji winy i czynu		135
1.	Wina	135
1.1.	Konstytucyjne uwarunkowania zasady winy i zasady odpowiedzialności	136
1.2.	Koncepcje winy	140
1.2.1.	Uwagi wstępne	140
1.2.2.	Psychologiczna koncepcja winy	141
1.2.3.	Normatywne koncepcje winy	141
1.2.4.	Funkcjonalne koncepcje winy	144
1.2.5.	Relacyjne ujęcie winy	149
1.3.	Wina według aktualnej doktryny prawa karnego	153
1.3.1.	Uwagi wstępne	153
1.3.2.	Wina a zarzucalność	158
1.3.3.	Wina a wolna wola	160
1.3.4.	Wina a możliwość podjęcia alternatywnego działania	167
1.3.5.	Kryteria rozróżnienia między winą a czynem	176
1.4.	Wina a badania neurobiologiczne	182
1.4.1.	Uwagi wstępne	182
1.4.2.	Wyniki badań i płaszczyzny ich oddziaływania w prawie karnym	184
1.4.3.	Wpływ wyników badań na definicję winy	192
1.5.	Prewencja generalna jako <i>ersatz</i> wolnej woli. Stanowiska akceptujące znaczenie badań neurologicznych dla przypisania winy	205
1.6.	Wina – próba reinterpretacji pojęcia	211
1.6.1.	Wina prawna a wina moralna	212
1.6.2.	Wina czynu a wina osobowości	220

Spis treści

1.6.3.	Wina a przedmiot winy	227
1.6.4.	Wina a jej obiektywizacja	231
1.6.5.	Podsumowanie	238
2.	Czas czynu	253
3.	Wnioski co do treści, roli i obowiązywania zasady koincydencji czynu i winy	263
3.1.	Treść zasady – wąskie czy szerokie rozumienie?	263
3.2.	Motywuująca funkcja normy prawnej	265
3.3.	Wina kaskadowa	267
3.3.1.	Uwagi wstępne	267
3.3.2.	Kryteria „zawinienia” na przedpolu czynu zabronionego	272
 Rozdział III Ocena prawidłowości rozwiązań przyjętych w polskim prawie karnym		285
1.	Założenia ogólne	285
2.	Zawiniona niepoczytalność	290
2.1.	Art. 31 § 3 k.k.	290
2.1.1.	Art. 31 § 3 k.k. a strona podmiotowa	294
2.1.2.	Propozycja nowelizacji art. 31 § 3 k.k.	303
2.2.	<i>Vollrauschtatbestand</i> a prawo polskie	308
3.	Afekt	313
4.	Zawinione działanie w błędzie	319
4.1.	Błąd co do prawa	319
4.2.	Błąd co do faktu	328
4.3.	Uregulowania dotyczące błędu a art. 31 k.k.	333
5.	Zawiniony stan wyższej konieczności	334
6.	Problemy szczególne związane z zasadą koincydencji winy i czynu	336
6.1.	Okoliczności wpływające na stopień zawinienia	336
6.2.	Funkcja limitująca winy	340
6.3.	Problemy procesowe	342
 Podsumowanie		345
Literatura		355

Literatura

- Andrejew I., O pojęciu winy w prawie karnym, „Państwo i Prawo” 1982, z. 7.
- Andrejew I., *Podstawowe pojęcia nauki o przestępstwie*, Warszawa 1988.
- Andrejew I., *Polskie prawo karne w zarysie*, wyd. 9, Warszawa 1989.
- Barczak-Oplustil A., O istocie winy w prawie karnym, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2005, z. 2.
- Barczak-Oplustil A., *Środki zabezpieczające*, w: *Nowelizacja prawa karnego 2015. Komentarz*, red. W. Wróbel, Kraków 2015.
- Barczak-Oplustil A., *Charakter środków zabezpieczających w nowelizacji kodeksu karnego z dnia 20 lutego 2015 r. Wprowadzenie do dyskusji*, „Palestra” 2015, z. 7–8.
- Baściuk J., Ochman P., Ondrysz K., *Problematyka czasu w orzecznictwie karnym SN i sądów apelacyjnych, na tle przepisów kodeksowych*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2009, t. XXIV.
- Baumann J., *Schuld und Verantwortung*, „Juristische Zeitung” 1962, z. 2.
- Bechtel W. (red.), *Philosophy and the neurosciences*, Oxford 2001.
- Behrendt H.-J., *Affekt und Vorverschulden, Eine Untersuchung zur strafrechtlichen Differenzierung von Struktur und Funktion menschlicher Selbststeuerung*, Baden-Baden 1983.
- Behrendt H.-J., *Das Prinzip der Vermeidbarkeit im Strafrecht*, w: *Festschrift für Hans – Heinrich Jescheck zum 70. Geburtstag*, red. T. Vogler, Berlin 1985.
- Bieri P., *Unsere Wille ist frei*, „Spiegel” 2005, z. 2.
- Bielski M., *Obiektywna przypisywalność skutku w prawie karnym*, niepublikowana praca doktorska, Uniwersytet Jagielloński, Wydział Prawa i Administracji, Kraków 2010.
- Binding K., *Die Normen und ihre Übertretung*, Lipsk 1919.
- Brandstetter W., *Grundfragen der Deliktsverwirklichung im Vollrausch, Eine strafrechtsdogmatische Untersuchung*, Wien 1992.

- Brzezińska J., *Kilka uwag o istocie niepoczytalności*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego”, t. XXI, Wrocław 2007.
- Buchała K., *Die Zurechnung von Straftaten im Zustand der Unzurechnungsfähigkeiten unter dem Einfluss der Berauschung oder des starken Affektes*, „Drittes deutsch-polnisches Kolloquium über Strafrecht und Kriminologie”, Baden-Baden 1988.
- Buchała K., *Zawinienie na przedpolu czynu zabronionego. Wybrane problemy*, „Przegląd Prawa Karnego” 1995, z. 12.
- Buchała K., *Przypisanie zachowania popełnionego w stanie niepoczytalności (poczytalności umniejszonej) spowodowanej odurzeniem się lub silnym afektem*, „Studia Prawnicze” 1988, z. 1–2.
- Buchała K., *Das Schuldprinzip und seine Funktion im polnischen Strafrecht*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft”, t. 106 (1994), z. 4.
- Buchała K., *Zasada winy – teraźniejszość i przyszłość*, „Studia Iuridica” 1988, t. XVI.
- Buchała K., *Prawo karne materialne*, Warszawa 1989.
- Buchała K., w: K. Buchała, Z. Cwiąkalski, M. Szewczyk, A. Zoll, *Komentarz do kodeksu karnego. Część ogólna*, Warszawa 1994.
- Buchała K., Zoll A., *Polskie prawo karne*, Warszawa 1989.
- Burkhard B., *Tatschuld und Vorverschulden*, „Drittes deutsch-polnisches Kolloquium über Strafrecht und Kriminologie”, Baden-Baden, 1988.
- Burkhardt B., *Das Zweckmoment im Schuldbegriff*, „Goltdammer’s Archiv für Strafrecht” 1976, z. 2.
- Burkhardt B., *Reparaturanstalt für verletzte Normen* [wywiad z B. Burkhardtem i R. Merkel], *Die Zukunft des Gehirns – Gehirn und Geist, Dossier*, „Sonderheft” 2008, z. 1.
- Bustos R.J., *Was ist Schuld*, w: *Strafrecht und Wirtschaftsstrafrecht, Festschrift für Klaus Tiedemann zum 70. Geburtstag*, red. U. Sieber, U. Kindhäuser, J. Vogel, T. Walter, Köln–München 2008.
- Churchland S.P., *Moralność mózgu. Co neuronauka mówi o moralności*, Kraków 2013.
- Cieślak M., *Problem nieświadomości bezprawności i jego znaczenie przy przestępstwach nieumyślnych*, „Państwo i Prawo” 1970, z. 12.
- Cieślak M., *Normy celowościowe i ich rola w procesie karnym*, w: *Zagadnienie prawa karnego i teorii prawa karnego. Księga pamiątkowa ku czci prof. Woltera*, red. M. Cieślak, Warszawa 1959.
- Cieślak W., Potulski J., *Okoliczności usprawiedliwiające nieświadomość bezprawności kryminalnej. Próba systematyzacji*, „Prokuratura i Prawo” 2009, z. 4.
- Constadinidis A., *Die „Actio illicita in causa”. Ein Beitrag zu den Voraussetzungen und Grenzen der strafrechtlichen Zurechnung eines Handlungserfolges sowie zur Problematik der provozierten Notwehr*, Würzburg 1982.
- Cortes Rosa M., *Die Funktion der Abgrenzung von Unrecht und Schuld im Strafrechtssystem*, w: *Das Baustein des europäischen Strafrechts*, red. B. Schünemann, J. de Figueiredo, Coimbra-Symposium für Roxin, Köln–Berlin–Bonn–München 1995.
- Ćwiąkalski Z., *Błąd co do bezprawności czynu w polskim prawie karnym*, Kraków 1991.
- Daniluk P., w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, wyd. 14, Legalis 2016 (wydanie elektroniczne).

- Daszkiewicz K., *Przestępstwa z afektu w polskim prawie karnym*, Warszawa 1982.
- Davidson D., *Thinking Causes*, w: *Mental Causation*, red. J. Heil, A. Mele, Oxford 1993.
- Derlatka M., *Błąd co do prawa – wybrane aspekty*, „Prokuratura i Prawo” 2008, z. 3.
- Detlefsen G., *Grenzen der Freiheit – Bedingungen des Handelns – Perspektive des Schuldprinzips*, Berlin 2006.
- Ebert U., *Strafrecht. Allgemeiner Teil*, Heidelberg 2001.
- Eckert H.-U., *Schuld, Verantwortung, Unrechtsbewusstsein*, Mönchengladbach 1999.
- Filar M., *O potrzebie reformy art. 23 § 3 k.k.*, w: *Materiały VI Krajowej Konferencji Sekcji Psychiatrii Sądowej PTP*, red. J. Sobkowiak, E. Milewska, T. Gordon, Warszawa 1988.
- Filar M., *Glosa do wyroku SN z 20 maja 1976 r., III KR 75/76*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1979, nr 3.
- Filar M., *Poczytalność sprawcy odurzonego alkoholem w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego*, Warszawa 1969.
- Frankfurt H., *Alternate Possibilities and Moral Responsibility*, w: *Free Will*, red. G. Watson, wyd. 2, Oxford 2007.
- Frankfurt H., *Alternate Possibilities and Moral Responsibility*, „Journal of Philosophy” 1969, z. 66.
- Frisch W., *Grundprobleme der Bestrafung „verschuldeter” Affekttaten*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft” 1989., z. 3.
- Frisch W., *Die „verschuldete” Auswirkungen der Tat*, „Goldammer’s Archiv für Strafrecht” 1972, z. 6.
- Frister H., *Die Struktur des „voluntativen Schuldelements”. Zugleich eine Analyse des Verhältnisses von Schuld und positiver Generalprävention*, Berlin 1993.
- Gardocki L., *Sprovokowana obrona konieczna i zawiniony stan wyższej konieczności w polskim prawie karnym*, „Studia Prawnicze” 1988, z. 1–2.
- Geilen G., *Zur Problematik des schuldausschließenden Affekts*, w: *Festschrift für Reinhart Maurach zum 70. Geburtstag*, red. F.-Ch. Schroeder, H. Zipf, Karlsruhe 1972.
- Gierer A., *Willensfreiheit aus neurowissenschaftlicher und theologiegeschichtlicher Perspektive – Ein erkenntniskritischer Vergleich*, Max Planck Institut für Wissenschafts geschichte 2005, preprint 285.
- Gierowski J.K., Popp F., Zyss T., *Psychologiczne i psychopatologiczne aspekty niepoczytalności*, „Palestra” 1992, z. 7–8.
- Giezek J., w: *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, red. J. Giezek, Warszawa 2012.
- Giezek J., *Świadomość sprawcy czynu zabronionego*, Warszawa 2013.
- Golonka A., *Niepoczytalność i poczytalność ograniczona*, Warszawa 2013.
- Gonzalez-Rivero P., *Strafrechtliche Zurechnung bei Defektzuständen. Zugleich ein Beitrag zur allgemeinen Zurechnungslehre*, Berlin 2001.
- Griffel A., *Prävention und Schuld, Zum Problem der Willensfreiheit*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft” 1986, z. 1.
- Gropp W., *Schadhaftigkeit und Schuld – „allzu leicht verführt die Sprache des Denken”*, w: *Strafrechtswissenschaft als Analyse und Konstruktion. Festschrift für Ingeborg Puppe zum 70. Geburtstag*, red. H.-U. Paeffgen i in., Berlin 2011.

- Gründel J., *Umgang mit Schuld. Theologisch-ethische Perspektiven*, w: *Strafgerechtigkeit, Festschrift für Arthur Kaufmann zum 70. Geburtstag*, red. F. Haft, W. Hassemer, U. Neumann, W. Schild, i in., Heidelberg 1993.
- Grzeškowiak A., w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grzeškowiak, K. Wiak, Legis 2015 (wydanie elektroniczne).
- Günter K., *Schuld und Kommunikative Freiheit, Studien zur personalen Zurechnung strafbaren Unrechts im demokratischen Rechtsstaat*, Frankfurt 2005.
- Habermas J., *Freiheit und Determinismus*, w: *Zwischen Naturalismus und Religion*, red. J. Habermas, Frankfurt am Main 2005.
- Hassemer W., *Grenzen des Wissens im Strafprozess*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft” 2009, z. 121.
- Heimer L., Van Hoesen G.W., Trimble M., Zahm D.S., *Anatomiczne podstawy zaburzeń neuropsychiatrycznych*, red. J. Moryś, Wrocław 2011.
- Hennig L., *Die Tathandlung der reinen Erfolgsdelikte und Tatbestandsmodell der „actio libera in causa“ im Lichte verfassungsrechtlicher Schranken*, Berlin 2005.
- Herrmann C.S., Pauen M., Kyong Min B., Busch N.A., Rieger J.W., *Eine neue Interpretation von Libets Experimenten aus der Analyse einer Wahlreaktionsaufgabe*, w: *Bewusstsein. Philosophie, Neurowissenschaften, Ethik*, red. C.S. Herrmann i in., Monachium 2005.
- Herzberg R.D., *Setzt strafrechtliche Schuld ein Vermeidenkoennen voraus?*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft” 2012, z. 124.
- Herzberg R.D., *Gedanken zur actio libera in causa: Straffreie Delikt Vorbereitung als „Begehung der Tat” (§§ 16, 20, 34 StGB)?*, w: *Festschrift für G. Spindel*, Berlin 1992.
- Hettinger M., *Die „actio libera in causa”: Strafbarkeit wegen Begehungstat trotz Schuldunfähigkeit. Eine historisch-dogmatische Untersuchung*, Berlin 1988.
- Hillenkamp T., *Hirnforschung, Willensfreiheit und Strafrecht*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft” 2015, t. CXXVII z. 1.
- Hirsch H.J., *Das Schuldprinzip und seine Funktion im Strafrecht*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft” 1994, z. 4.
- Hirsch H.J., *Czy zasada czynu jako podstawowa zasada prawa karnego jest wystarczająco przestrzegana?*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2006, z. 1.
- Hirsch H.J., *Zur gegenwärtigen deutschen Diskussion über Willensfreiheit und Strafrecht*, w: *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. A. Markowi*, red. V. Konarska-Wrzosek, G. Lachowski, J. Wójcikiewicz, Warszawa 2010.
- Honore T., *Responsibility and Fault*, Oxford 1999.
- Horn E., *Actio libera in causa – eine notwendige, eine zulässige Rechtsfigur?*, „Goldammer’s Archiv für Strafrecht” 1969, z. 2.
- Hörnle T., *Die verfassungsrechtliche Begründung des Schuldprinzips*. w: *Strafrecht und Wirtschaftsstrafrecht*, w: *Festschrift für Klaus Tiedemann zum 70. Geburtstag*, red. U. Sieber, U. Kindhäuser, J. Vogel, T. Walter, Köln–München, 2008.
- Hruschka J., *Der Begriff der actio libera in causa und die Begründung ihrer Strafbarkeit – BGHSt 21, 381*, „Juristische Schulung” 1968, z. 12.

- Hruschka J., *Methodenprobleme bei der Tatzurechnung trotz Schuldunfähigkeit des Täters*, „Schweizerisches Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft“ 1974, z. 1.
- Hruschka J., *Die actio libera in causa – speziell bei §20 StGB mit zwei Vorschlägen für die Gesetzgebung*, „Juristische Zeitung“ 1996, z. 2.
- Hruschka J., *Die actio libera in causa bei Vorsatztaten und bei Fahrlässigkeitstaten*, „Juristische Zeitung“ 1997, z. 1.
- Hucklenbroich P., *Das Konzept der Willensfreiheit in neurowissenschaftlicher Betrachtung*, <https://campus.uni-muenster.de/fileadmin/einrichtung/egtm/pbsurvey/Willensfreiheit.pdf>; dostęp: 4 kwietnia 2016.
- Inwagen van P., *How to think about the Problem of free Will*, „The Journal of Ethics“ 2008, z. 12.
- Jabłoński M., *Rozważania na temat znaczenia pojęcia godności człowieka w polskim porządku konstytucyjnym*, w: *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, red. B. Banaszak, A. Preisner, Warszawa 2002.
- Jakobs G., *Schuld und Prävention*, Tübingen 1976.
- Jakobs G., *Das Schuldprinzip*, Düsseldorf 1993.
- Jakobs G., *O prawnokarnej funkcji zamiaru, nieumyślności i winy*. w: *Teoretyczne problemy odpowiedzialności karnej w polskim oraz niemieckim prawie karnym. Materiały Polsko-Niemieckiego Sympozjum Prawa Karnego*, Karpacz maj 1990, red. T. Kaczmarek, Wrocław 1990.
- Jakobs G., *System der strafrechtlichen Zurechnung*, Frankfurt 2012.
- Jakobs G., *Das Strafrecht zwischen Funktionalismus und „alteuropäischen“ Prinzipien*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft“ 1995, z. 4.
- Jakobs G., *Individuum und Person, Strafrechtliche Zurechnung und die Ergebnisse moderner Hirnforschung*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft“ 2005, z. 2.
- Jakubski P., *Wina i jej stopniowalność na tle kodeksu karnego*, „Prokuratura i Prawo” 1999, z. 4
- Janowska H., *Zabójstwa i ich sprawcy*, Warszawa 1974.
- Jeroschek G., *Die Rechtsfigur der actio libera in causa: Allgemeines Zurechnungsprinzip oder verfassungswidrige Strafbarkeitskonstruktion?*, „Juristische Schulung” 1997, z. 5.
- Jescheck H.-H., Weigend T., *Lehrbuch des Strafrechts, Allgemeiner Teil*, wyd. 5, Berlin 1996.
- Jędrzejewski Z., *Bezprawność jako element przestępności czynu. Stadium na temat struktury przestępstwa*, Warszawa 2009.
- Jędrzejewski Z., w: *System Prawa Karnego, t. IV: Nauka o przestępstwie, Wyłączenie i ograniczenie odpowiedzialności karnej*, red. L. Paprzycki, Warszawa 2013.
- Joerden C.J., *Strukturen des strafrechtlichen Verantwortlichkeitsbegriffs. Relationen und ihre Verkettungen*, Berlin 1988.
- Kaczmarek T., w: *System Prawa Karnego. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności*, red. R. Dębski, Warszawa 2013.
- Kaczmarek T., *O finalnej teorii winy na gruncie doktryny polskiej*, „Państwo i Prawo” 1970, z. 6.
- Kaczmarek T., *Spory wokół charakteru odpowiedzialności karnej sprawców przestępstw popełnionych w warunkach zawinionej niepoczytalności*, „Państwo i Prawo” 2004, z. 1.

- Kaczmarek T., *Spory wokół pojęcia winy w prawie karnym*, w: *W kręgu teorii i praktyki prawa karnego. Księga poświęcona pamięci prof. Andrzeja Wąska*, Lublin 2005.
- Kaczmarek T., *Sporne problemy umyślności*, w: *Umyślność i jej formy*, red. J. Majewski, Toruń 2011.
- Kaczor R., *Limitująca funkcja winy przy wymiarze kary*, „Przegląd Sądowy” 2008, z. 11–12.
- Kardas P., *Niektóre okoliczności wyłączające i umniejszające winę w projekcie kodeksu karnego*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1996, z. 1.
- Kardas P., *Problem usprawiedliwienia błędu a podstawy wyłączenia winy*, w: *Okoliczności wyłączające winę*, red. J. Majewski, Toruń 2010.
- Kardas P., *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Tom I. Komentarz do art. 1–116 k.k.*, red. A. Zoll, Warszawa 2012.
- Kardas P., Majewski J., *O dwóch znaczeniach winy w polskim prawie karnym*, „Państwo i Prawo” 1993, z. 10.
- Kardas P., Rodzynkiewicz M., *Projekt kodeksu karnego w świetle opinii sędziów i prokuratorów (wyłączenie odpowiedzialności karnej, kary)*, cz. II. „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1995, z. 3–4.
- Kaufmann A., *Das Schuldprinzip*, Heidelberg 1961.
- Kaufmann A., *Unrecht und Schuld beim Delikt der Volltrunkenheit*, „Juristische Zeitung” 1963, z. 14.
- Keil G., *Wir können auch anderes. Skizze einer libertarischen Konzeption der Willensfreiheit*, <https://www.philosophie.hu-berlin.de/de/lehrbereiche/anthro/mitarbeiter/keil/pdfs/C43%20Volltext>; dostęp: 4 kwietnia 2016.
- Keil G., *Willensfreiheit*, Berlin 2007.
- Kelsen H., *Reine Rechtslehre*, wyd. 2, Wiedeń 1960.
- Kindhäuser U., *Strafgesetzbuch, Lehr- und Praxiskommentar*, wyd. 2, Baden-Baden 2005.
- Kindhäuser U., *Reschttreue als Schuld-kategorie*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft” 1995, z. 4.
- Kohlrausch E., *Sollen und Können als Grundlage strafrechtlicher Zurechnung*, Festgabe für Güterbock, Berlin 1910.
- Kokot R., w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. R. Stefański, wyd. 14, Legalis 2016 (wydanie elektroniczne).
- Kolz H., *Die Problematik der actio libera in causa. Zugleich ein Beitrag zur allgemeinen Verbrechenslehre*, Frankfurt 1970.
- Komadowska A., *Odpowiedzialność sprawcy w stanie niepoczytalności wywołanej nadużyciem alkoholu lub środków odurzających w świetle art. 31 § 3 k.k.*, w: *Księga pamiątkowa z okazji 10-lecia Wydziału Zamiejscowego Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL Jana Pawła II w Tomaszowie Lubelskim*, red. T. Guz, R.M. Pałubka, M. Kuć, Lublin 2006.
- Komadowska A., *Wpływ zaburzeń psychicznych na odpowiedzialność karną sprawcy czynu zabronionego*, Lublin 2015.
- Konieczniak P., *Czyn jako podstawa odpowiedzialności karnej*, Kraków 2002.
- Kowalewska M., *Strona podmiotowa czynu zabronionego niepoczytalnego sprawcy*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 2013, z. 3.

- Krajnik Sz., *Przesłanki odpowiedzialności w prawie karnym*, Toruń 2010.
- Królikowski M., w: *Kodeks karny. Część ogólna. Tom I. Komentarz do art. 1–31*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2010.
- Królikowski M., w: *Kodeks karny. Komentarz. Część ogólna i szczególna*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Legalis 2015 (wydanie elektroniczne).
- Król W., *Silne wzburzenie w rozumieniu art. 148 § 4 k.k.*, „Prokuratura i Prawo” 2009, z. 9.
- Kröber H.-J., *Die Hirnforschung bleibt hinter dem Begriff strafrechtlicher Verantwortung zurück*, w: *Hirnforschung und Willensfreiheit. Zur Deutung der neuesten Experimente*, red. Ch. Geyer, Frankfurt 2004.
- Krümpelmann J., *Die Neugestaltung der Vorschriften über die Schuldfähigkeit durch das Zweite Strafrechtsreformgesetz vom 4. Juli 1969*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft” 1976, z. 1.
- Krümpelmann J., *Schuldzurechnung unter Affekt und alkoholisch bedingter Schuldunfähigkeit*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft” 1987, z. 2.
- Krümpelmann J., *Affekt und Schuldfähigkeit*, Wiesbaden 1988.
- Krümpelmann J., *Możliwość przypisania winy w przypadkach afektu i uwarunkowanej użyciem alkoholu niezdatności do ponoszenia winy*, „Studia Prawnicze” 1988, z. 1–2.
- Krzymuski E., *Historja filozofii prawa do poł. XIX w.*, Kraków 1923.
- Kubiak R., *Pojęcie usprawiedliwionego błędu w nowym kodeksie karnym*, „Palestra” 1998, z. 7–8.
- Kuhn-Päbst G., *Die Problematik der Actio Libera in Causa*, Mannheim 1984.
- Küper W., *Der „verschuldete” rechtfertigende Notstand. Zugleich ein Beitrag zur „actio illicita in causa”*, Berlin 1983.
- Kurek Ł., *Wina w prawie karnym a problem wolnej woli w świetle neurofilozofii*, niepublikowana praca doktorska, Uniwersytet Jagielloński, Katedra Filozofii Prawa i Etyki Prawniczej, Kraków 2010.
- Lachowski J., w: *System Prawa Karnego, t. III: Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności*, red. R. Dębski, Warszawa 2013.
- Lachowski J., *Stan wyższej konieczności w polskim prawie karnym*, Warszawa 2005.
- Lachowski J., *Przejawy obiektywizacji odpowiedzialności karnej w k.k. z 1997 r.*, „Studia Prawnicze” 2006, z. 1.
- Lampe E.-J., *Willensfreiheit und strafrechtliche Unrechtslehre*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft” 2006, z. 1.
- Liszewska A., *Problem odpowiedzialności karnej osób zażywających środki odurzające*, „Palestra” 1992, z. 5–6.
- Liszewska A., *Strona podmiotowa czynu a niepoczytalność*, w: *Państwo praw i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla, t. II*, red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2012.
- Löhrer G., *Die Freiheit innezuhalten*, <https://www.uni-erfurt.de/fileadmin/user-docs/Philosophie/praktphil/Online-Texte/02-Die%20Freiheit%20innezuhalten.pdf>, dostęp: 4 czerwca 2016.
- Lüderssen K., *Das Strafrecht zwischen Funktionalismus und „alteuropäischen” Prinzipien*, ZStW 1995, z. 4.

- Łukasik A., *Ewolucja, mózg, zachowania społeczne*, Rzeszów 2015.
- Mańcor W., *Czyn ludzki i jego znaczenie w prawie karnym. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1990.
- Maiwald M., *Gedanken zu einem sozialen Schuldbegriff*, w: *Festschrift für Karl Lackner zum 70 Geburtstag*, red. W. Küper, I. Puppe, J. Tenckhoff, Berlin 1987.
- Majewski J., *Okoliczności wyłączające bezprawność czynu a znamiona subiektywne*, Warszawa 2013.
- Majewski J., *Błąd co do kontratypu jako podstawa wyłączenia winy*, w: *Okoliczności wyłączające winę*, red. J. Majewski, Toruń 2010.
- Majewski J., *Czas popełnienia przestępstwa. Wybrane zagadnienia definicyjne*, w: *Czas i jego znaczenie w prawie karnym*, red. J. Warylewski, Gdańsk 2010.
- Makarewicz J., *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Lwów–Warszawa 1919.
- Małecki M., Zyzik R., *Poczytalność i wina psychopaty w świetle ewolucyjnych koncepcji genezy psychopatii*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2014, z. 3.
- Małecki M., *Usprawiedliwiony błąd co do okoliczności stanowiącej znamię czynu zabronionego w świetle nowelizacji art. 28 § 1 k.k.*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2015, z. 3.
- Małecki M., *Przygotowanie do przestępstwa. Analiza dogmatycznoprawna*, Warszawa 2016.
- Małecki M., *Usprawiedliwiony błąd co do okoliczności stanowiącej znamię czynu zabronionego*, w: *Nowelizacja prawa karnego 2015. Komentarz*, red. W. Wróbel, Kraków 2015.
- Marek A., *Prawo karne*, wyd. 7, Toruń 2006.
- Marek A., *Ujęcie winy w prawie karnym jako problem kodyfikacyjny*, w: *W kręgu teorii i praktyki prawa karnego. Księga poświęcona pamięci prof. Andrzeja Wąska*, Lublin 2005.
- Markowitsch H.J., *Gene, Meme, „freier Willer”: Persönlichkeit als Produkt von Nervensystem und Umwelt*, w: *Akteur Gehirn – oder das vermeintliche Ende des handelnden Subject*, red. J. Reichartz, N. Zaboura, Wiesbaden 2006.
- Maurach R., Zipf H., *Strafrecht. Allgemeiner Teil, Teilband 1*, Heidelberg 1983.
- Maurach R., *Fragen der actio liebera in causa*, „Juristische Schulung” 1961, z. 12.
- Merkel R., *Willensfreiheit und rechtliche Schuld*, wyd. 2, Baden-Baden 2014.
- Merkel R., w: *Reparaturanstalt für verletzte Normen – wywiad z B. Burkhardt i R. Merkel*, „Gehirn und Geist“ 2008, z. 1, Sonderheft: *Die Zukunft des Gehirns*.
- Merkel G., *Hirnforschung, Sprache und Recht*, w: *Strafrecht zwischen System und Telos, Festschrift für R. D. Herzberg zum 70. Geburtstag*, red. H. Putzke i in., Tübingen 2008.
- Michalska-Warias A., *Prawnokarne znaczenie psychopatii*, „Palestra” 2009, z. 9–10.
- Mir J.C., *Der materielle Schuldbegriff*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft” 1996, z. 1.
- Mutzbauer N., *Actio libera in causa (glosa do wyroku BGH z 22 sierpnia 1996 r.)*, „Juristische Arbeitsblätter” 1997, z. 2.
- Neumann U., *Zurechnung und „Vorverschuldung”*, Berlin 1985.
- Neumann U., *Konstruktion und Argument in der neueren Diskussion zur actio libera in causa*, w: *Strafgerechtigkeit. Festschrift für Arthur Kaufmann zum 70. Geburtstag*, red. F. Haft, W. Hassemer, U. Neumann, i in., Heidelberg 1993.

- Nowakowski F., *Freiheit, Schuld, Vergeltung*, w: *Festschrift für Fs für Theodor Rittler*, Aalen 1957.
- Pałka P., *Błąd co do prawnej oceny czynu (error iuris) – art. 30 k.k.*, „Prokuratura i Prawo” 2002, z. 9.
- Paprzycki L., *Wpływ stanu nietrzeźwości alkoholowej sprawcy na ocenę jego poczytalności w sprawach o umyślne pozbawienie życia człowieka*, „Prokuratura i Prawo” 1990, z. 1.
- Patryas W., *Interpretacja karnistyczna*, Poznań 1988.
- Patryas W., *W sprawie definicji winy – replika*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Społeczny” 1992, z. 3.
- Pauen M., Roth G., *Freiheit, Schuld und Verantwortung, Grundzüge einer naturalistischen Theorie der Willensfreiheit*, Berlin 2008.
- Peffgen H.-U., *Actio libera in causa und § 32 a StGB*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft” 1985, z. 3.
- Piefke M., Markowitsch H.J., *Angeborene Moral? Naturwissenschaftliche Erkenntnisse aus der Hirnforschung*, w: J. von Gottberg, E. Prommer, *Verlorene Werte? Medien und die Entwicklung von Ethik und Moral*, Köln 2008.
- Pikulski S., *Zabójstwo pod wpływem silnego wzburzenia usprawiedliwionego okolicznościami*, w: *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. A. Markowi*, red. V. Konarska-Wrzosek, J. Lachowski, J. Wójcikiewicz, Warszawa 2010.
- Pohl Ł., w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. R. Stefański, wyd. 14, Legalis 2016 (wydanie elektroniczne).
- Pozo J.H., *Schuld, individuelle Strafzumessung und kulturelle Faktoren*, w: *Strafrecht und Wirtschaftsstrafrecht*, w: *Festschrift für Klaus Tiedemann zum 70. Geburtstag*, red. U. Sieber, U. Kindhauser J. Vogel, T. Walter, Köln–München 2008.
- Prinz W., *Der Menschen ist nicht frei*, „Das Magazin des Wissenschaftszentrum Nordrhein-Westfalen 2003, z. 2 .
- Prinz W., *Was wissen und können Hirnforscher in zehn Jahren*, „Gehirn und Geist” 2004, z. 6.
- Prinz W., *Kognitionspsychologische Handlungsforschung*, „Zeitschrift für Psychologie”, 2015, z. 1–2.
- Przesławski T., *Funkcja czynnika psychicznego w konstrukcji czynu zabronionego i w formach winy*, „Studia Iuridica” 2008, nr XLVIII.
- Przesławski T., w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. Stefański, wyd. 14, Legalis 2016 (wydanie elektroniczne).
- Przybysz J., *Psychiatria sądowa. Opiniowanie w procesie karnym. Podręcznik dla lekarzy i prawników*, Toruń 2005.
- Puppe I., *Grundzüge der actio libera in causa*, „Juristische Schulung” 1980, z. 5.
- Puppe I., *Vorsatz und Rechtsirrtum*, w: *Strafrecht zwischen System und Telos. Festschrift für R.D. Herzberg*, red. H. Putzke, B. Hardtung, T. Hörnle, R. Merkel, i in., Tübingen 2008.
- Puppe I., *Die Norm des Vollrauschtatbestandes*, „Goltdammer’s Archiv für Strafrecht” 1974, z. 2.

- Rager G., *Naturalistische Leugnung von Freiheit und radikaler Freiheitsbegriff: Wie frei sind wir wirklich?*, wykład wygłoszony w Monachium 14 czerwca 2011, http://www.eugen-biser-stiftung.de/fileadmin/user_upload/Veranstaltungen/Vortrag_Rager_14072011, dostęp: 4 kwietnia 2016.
- Raglewski J., w: *Kodeks karny. Część szczególna. Tom II. Komentarz do art. 117–277 k.k.*, red. A. Zoll, Warszawa 2013.
- Rejman G., *Wina w konstrukcji kodeksu karnego z 1997 r.*, w: *Prawo wczoraj i dziś. Studia dedykowane prof. K. Sójce-Zielińskiej*, red. K. Bałtruszajtys, Warszawa 2000.
- Rejman G., *Teorie i formy winy w prawie karnym*, Warszawa 1980.
- Renzikowski J., *Der „verschuldete“ Notwehrexzess*, w: *Festschrift für Theodor Lenckner zum 70. Geburtstag*, red. A. Eser, U. Schittenhelm, H. Schumann, Monachium 1998.
- Rodenbeck J., *Die Berufung auf einen Verbotsirrtum als Schutzbehauptung, gleichzeitig eine kritische Betrachtung der Verbotsirrtumsdogmatik*, Baden-Baden 2012.
- Rodzinkiewicz M., *Pojęcie winy w prawie karnym – próba analizy krytycznej na tle ujęcia relacyjnego*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 1992, z. 3.
- Rodzinkiewicz M., *Kilka uwag o relacyjnym ujęciu winy w prawie karnym*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 2001, z. 4.
- Rodzinkiewicz M., *Modelowanie pojęć w prawie karnym*, Kraków 1998.
- Rodzinkiewicz M., *Fenomen odpowiedzialności w refleksji filozoficznej a prawnokarne zasady odpowiedzialności*, „Przegląd Prawa Karnego” 1997, z. 16.
- Roos Ch., *Die Vermeidbarkeit des Verbotsirrtums nach par. 17 StGB im Spiegel der BGH-Retsprechung*, Berlin 2000.
- Rosenau H., Schreiber H.-L., *Rechtliche Grundlagen der psychiatrischen Begutachtung*, „Psychiatrische Begutachtung” 2004, z. 4.
- Roth G., *Fühlen, Denken, Handeln*, Berlin 2003.
- Roth G., *Lasst sich die Willensfreiheit empirisch überprüfen?*, w: *Verantwortlichkeit – nur eine Illusion?*, red. T. Fuchs, G. Schwarzkopf, Heidelberg 2010.
- Roxin C., *Das Schuldprinzip im Wandel*, w: *Strafgerechtigkeit, Festschrift für Arthur Kaufmann zum 70. Geburtstag*, red. F. Haft, W. Hassemer, U. Neumann, i in., Heidelberg 1993.
- Roxin C., *Bemerkungen zur actio libera in causa*, w: *Festschrift für Karl Lackner zum 70. Geburtstag*, red. W. Küper, Berlin 1987.
- Roxin C., *„Schuld“ und „Verantwortlichkeit“ als strafrechtliche Systemkategorien*, w: *Grundfragen der gesamten Strafrechtswissenschaft. Festschrift für Heinrich Henkel zum 70. Geburtstag*, red. C. Roxin, Berlin 1974.
- Roxin C., *Strafrecht Allgemeiner Teil I*, wyd. 4, 2006.
- Rudolph T., *Das Korrespondenzprinzip im Strafrecht, Der Vorrang von ex-ante Betrachtungen gegenüber ex-post Betrachtungen bei der strafrechtlichen Zurechnung*, Berlin 2006.
- Rudolphi H.-J., *Affekt und Schuld*, w: *Grundfragen der gesamten Strafrechtswissenschaft. Festschrift für Heinrich Henkel zum 70. Geburtstag*, red. C. Roxin, Berlin 1974.

- Sanchez B.F., *Positive Generalprävention. Gedanken zur Straftheorie Guenther Jakobs*, w: *Festschrift für Günther Jakobs zum 70. Geburtstag*, red. M. Pawlik, R. Zaczyk, Köln 2007.
- Schiemann A., *Unbestimmte Schuldfähigkeitsfeststellungen. Verstoß der §§ 20, 21 StGB gegen den Bestimmtheitsgrundsatz nach Art. 103 II GG*, Studien zu Kriminalität – Recht – Psyche, Berlin 2012.
- Schlüchter E., *Zur vorsätzlichen actio libera in causa bei dem Erfolgsdelikt*, w: *Festschrift für Hans Joachim Hirsch zum 70. Geburtstag*, red. T. Weigend, G. Küpper, Berlin 1999.
- Schmidhäuser E., *Die actio libera in causa – ein symptomatisches Problem der deutschen Strafrechtswissenschaft*, Hamburg 1992.
- Schöneborn Ch., *Grenzen einer generalpräventiven Rekonstruktion des strafrechtlichen Schuldprinzips*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft” 1980, z. 12.
- Schünemann B., *Die Funktion der Abgrenzung von Unrecht und Schuld*, w: *Das Baustein des europäischen Strafrechts*, red. B. Schünemann, J. de Figueiredo, Coimbra-Symposium für C. Roxin, Köln–Berlin–Bonn–München 1995.
- Schünemann S., *Zum gegenwärtigen Stand der Lehre von der Strafrechtsschuld. Jus humanum. Grundlagen des Rechts und Strafrecht*. Festschrift für Ernst-Joachim Lampe zum 70. Geburtstag, red. D. Dölling, Berlin 2003.
- Siewierski M., *Kodeks karny i prawo o wykroczeniach. Komentarz*, wyd. 8, Warszawa 1958.
- Singer W., *Ein neues Menschenbild. Gespräche über Hirnforschung*, Berlin 2003.
- Sońta C., *Wina w kodeksie karnym na tle teorii winy*, w: *Gaudium in litteris est. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani prof. Genowefie Rejman*, red. L. Gardocki, M. Królikowski, A. Walczak-Żochowska, Warszawa 2005.
- Spendel G., *Actio libera in causa und kein Ende*, w: *Festschrift für Hans Joachim Hirsch zum 70. Geburtstag*, red. T. Weigend, G. Küpper, Berlin 1999.
- Spotowski A., *Funkcja niebezpieczeństwa w prawie karnym*, Warszawa 1990.
- Stassen-Rapp I., *Die Behandlung von selbstverschuldeten Rauschzuständen im angloamerikanischen Strafrecht. Vorbild für eine gesetzliche Regelung in Deutschland?*, Marburg 2011.
- Stomma S., *Fikcja winy*, „Państwo i Prawo” 1947, z. 10.
- Stomma S., *Wina i związek przyczynowy w rozwoju prawa karnego*, Wilno 1938.
- Stratenwerth G., Kuhlen L., *Strafrecht. Allgemeiner Teil I. Die Straftat*, wyd. 5, Köln–Berlin–Bonn–München 2004.
- Stratenwerth G., *Vermeidbare Schuldausschluss*, w: *Gedächtnisschrift für Armin Kaufmann*, red. G. Dornseifer, Köln–Berlin–Bonn–München 1989.
- Stratenwerth G., *Die Zukunft des strafrechtlichen Schuldprinzips*, Karlsruhe 1977.
- Streng F., *Schuld, Vergeltung, Generalprävention*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft” 1980, z. 3.
- Streng F., *Die neue Streit um die „actio libera in causa”*, „Juristische Zeitung” 1994, z. 6.
- Streng F., *Schuld ohne Freiheit? Der funktionale Schuldbegriff auf dem Prüfstand*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft” 1989, z. 2.

- Streng F., „*Actio libera in causa*“ und Vollrauschstrafbarkeit – rechtspolitische Perspektiven, „Juristische Zeitung“ 2000, z. 1.
- Stühler H., *Die actio libera in causa de lege lata und de lege ferenda. Eine Analyse von Rechtsprechung und Literatur verbundene mit einem Gesetzgebungsvorschlag*, Würzburg 1999.
- Sydow D., *Die actio libera in causa nach dem Rechtsprechungswandel des Bundesgerichtshof*, Frankfurt 2002.
- Śliwiński S., *Polskie prawo karne*, Warszawa 1946.
- Świecki D., w: *Komentarz do Kodeksu postępowania karnego*, red. J. Skorupka, Warszawa 2015.
- Szafranec M., *Przekroczenie granic obrony koniecznej w polskim prawie karnym*, Kraków 2004.
- Tarapata Sz., *Obiektywna czy subiektywna przewidywalność. Głos w sprawie sporu dotyczącego nieświadomej nieumyślności*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2015, z. 1.
- Tarnawski M., *Glosa do wyroku SN z 20 maja 1976 r., III KR 75/76, OSNKW 1976, nr 12, poz. 144*, „Nowe Prawo” 1977, z. 6.
- Tarnawski M., *Problem winy niepoczytalnego i o poczytalności zmniejszonej, odurzonych alkoholem lub innymi środkami odurzającymi*, „Ruch Prawniczy” 1978, z. 2.
- Tyszkiewicz L., *Problem istoty winy w projekcie kodeksu karnego z 1994 r.*, „Państwo i Prawo” 1995, z. 3.
- Dubisz S. (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa 2003.
- Walter T., *Der Kern des Strafrechts*, Tübingen 2006.
- Waszczyński J., *Wina a prewencyjny wymiar kary. Księga pamiątkowa ku czci prof. Buchały*, red. Z. Ćwiąkalski, M. Szewczyk, S. Waltoś, A. Zoll, Kraków 1994.
- Wąsek A., *Kodeks karny. Komentarz*, Gdańsk 1999.
- Wąsek A., w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. O. Górniok, Gdańsk 2005.
- Wąsek A., *Ewolucja prawnokarnego pojęcia winy w powojennej Polsce*, „Przegląd Prawa Karnego” 1990, z. 4.
- Wąsek A., *Stany konieczności w części ogólnej projektu k.k. z 1991 r.*, w: *Problemy kodyfikacyjne prawa karnego. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Mariana Cieślaka*, red. S. Waltoś, Kraków 1993.
- Weber von H., *Die Bestrafung der Rauschtat*, „Der Gerichtssaal”, 1935, 106.
- Wessels J., Beulke W., *Strafrecht. Allgemeiner Teil, Die Straftat und ihre Aufbau*, Heidelberg 2007.
- Wiak K., w: *Komentarz do kodeksu karnego*, red. A. Grzeškowiak, Legalis 2016 (wydanie elektroniczne).
- Wilk L., *Aksjologiczne problemy stanu wyższej konieczności*, „Państwo i Prawo” 2008, z. 11.
- Wilkowska-Płóciennik A., *Wpływ ograniczenia poczytalności sprawcy na stopień winy i wymiar kary*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2008, z. 4.
- Wilkowska-Płóciennik A., *Niepoczytalność i ograniczona poczytalność jako okoliczności wpływające na stopniowanie winy*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2006, z. 2.

- Wolter W., *Wina w prawie karnym*, Kraków 1954.
- Wolter W., *Nauka o przestępstwie*, Warszawa 1973.
- Wolter W., w: K. Buchała, W. Wolter, *Wykład z prawa karnego. Część I*, Kraków 1979.
- Wróbel W., Zoll A., *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2012.
- Wróbel W., w: *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Tom I. Komentarz do art. 1–116 k.k.*, red. A. Zoll, wyd. 4, Warszawa 2012.
- Wróbel W., *Wina i zawinienie a strona podmiotowa typu czynu zabronionego, czyli o posługiwaniu się w prawie karnym pojęciem winy umyślnej i winy nieumyślnej*, w: *Przestępstwo–kara–polityka kryminalna. Problemy tworzenia i funkcjonowania prawa. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Tomasza Kaczmarka*, red. J. Giezek, Kraków 2006.
- Vetulani J., *Mózg. Fascynacje, problemy, tajemnice*, Kraków 2014.
- Vetulani J., *Piękno neurobiologii*, Kraków 2014.
- Zabel B., *Schuldtypisierung als Begriffsanalyse. Tiefenstrukturen modernen Praxisformen und deren strafrechtliche Transformation*, Berlin 2007.
- Zakrzewski P., *Stopniowanie winy w polskim prawie karnym materialnym*, niepublikowana praca doktorska, Uniwersytet Jagielloński, Wydział Prawa i Administracji, Kraków 2015.
- Zębik A., *Czyn jako zachowanie się celowe w problematyka winy*, „Państwo i Prawo” 1970, z. 2.
- Zenker R., *Actio libera in causa, Ein Paradoxon als öffentlicher Strafanspruch in einem vom Schuldprinzip geprägten Rechtsstaat*, Münster 2003.
- Zerbes I., *Schuldausschluss bei Afekttaten*, Wiedeń 1998.
- Ziajka B., *Przekroczenie granic obrony koniecznej jako wynik strachu lub wzburzenia usprawiedliwionych okolicznościami zamachu*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2007, t. XXI.
- Ziegert U., *Vorsatz, Schuld und Vorverschulden*, Berlin 1987.
- Zieliński M., Ziemiński Z., *Dyrektywy i sposób ich wypowiedziania*, Warszawa 1992.
- Zientek J., *Karygodność i wina jako przesłanki odpowiedzialności w nowym kodeksie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 1998, z. 6.
- Znamierowski Cz., *Wina i odpowiedzialność*, Warszawa 1957.
- Zoll A., w: K. Buchała, Z. Cwiakalski, M. Szewczyk, A. Zoll, *Komentarz do kodeksu karnego. Część ogólna*, Warszawa 1994.
- Zoll A., w: *Kodeks karny. Część ogólna*, red. K. Buchała, A. Zoll, Kraków 1998.
- Zoll A., w: *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Tom I. Komentarz do art. 1–116 k.k.*, wyd. 4, red. A. Zoll, Warszawa 2012.
- Zoll A., w: *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz. Tom II. Komentarz do art. 117–277 k.k.*, wyd. 4, red. A. Zoll, Warszawa 2013.
- Zoll A., *O wartościowaniu czynu w prawie karnym*, „Państwo i Prawo” 1983, z. 4.
- Zoll A., *Strona podmiotowa i wina w kodeksie karnym z 1997 r. i w projektach jego nowelizacji*, w: *Prawo, społeczeństwo, jednostka. Księga jubileuszowa dedykowana prof. L. Kubickiemu*, Warszawa 2003.
- Zoll A., *Okoliczności wyłączające bezprawność*, Kraków 1982.

Literatura

- Zoll A., *Kwalifikacja prawna czynu i wina niepoczytalnego sprawcy*, w: *Okoliczności wyłączające winę*, red. J. Majewski, Toruń 2010.
- Zoll A., *Godność człowieka jako źródło wolności i praw*, w: *Hominum causa omne ius constitutum est. Księga jubileuszowa ku czci Profesor Alicji Grześkowiak*, red. A. Dębiński, M. Gałązka, R.D. Hałas, i in., Lublin 2006.
- Zoll A., „Pozaustawowe” okoliczności wyłączające odpowiedzialność karną w świetle konstytucyjnej zasady podziału władzy, w: *W kręgu teorii i praktyki prawa karnego. Księga poświęcona pamięci prof. Andrzeja Wąska*, red. L. Leszczyński, E. Skrętowicz, Z. Hołda, Lublin 2005.
- Zontek W., w: *Kodeks karny. Część ogólna i szczególna*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Legalis 2015 (wydanie elektroniczne).